

УПЕРШЫНЮ пра Якуба Брайцава я пачуў ад свайго настаўніка Аляксандра Іосіфавіча Нікіценкі. Неяк прыехаўшы да бацькоў, я завітаў і ў яго гасцінную хату. Пагаварыць з ім заўсёды было цікава. Філолаг ад Бога, ён да канца сваіх дзён жыва цікавіўся літаратурай. У маладыя гады падчас вучобы ў Смаленску ён і сам спрабаваў пісаць, быў добра знаёмы з маладымі Аляксандрам Твардоўскім. Памятаю, як ён заўсёды ўраўнаважаны і знешне спакойны, акуратны да педантычнасці, аднойчы зімовым ранкам спазніўся на ўрок. Мы адразу адчулі, што ён вельмі ўсхваляваны і нечым прыгнечаны. Такім нашага настаўніка мы яшчэ не бачылі. Ён уважліва паглядзеў на нас з-пад акулераў сумнымі і, як мне здалося, крыху вільготнымі вачыма і сказаў дрыготкім голасам: "Сёння ў нас вялікае гора — памёр Аляк-

дамовіліся, што ў наступны мой прыезд абавязкова з'ездзім на Хоцімшчыну ў ягоны Забялышын. На вялікі жаль, наступным летам ехаць у Забялышын мне давяслося аднаму. Ехаў я пакланіцца адразу дзвюм магілам: майго незабыўнага настаўніка і забытага Брайцава.

● Прызнаюся, што задумаўшы напісаць пра свайго забытага земляка, я загарэўся жаданнем хутчэй вывучыць яго біяграфію і нават тое-сёе занатаваў з успамінаў забялышанскіх старажылаў. Трэба сказаць, што гэтыя згадкі, як і ўвогуле большасць успамінаў, носяць напам'яць легендарны характар. Што ж, відаць, такая спецыфіка гэтага жанру. Натуральна, як усякі даследчык, я падаўся ў архіў. Не будучы казаць, што з'явіўся першаадкрывальнікам: да творчасці Якуба Брайцава ўжо не раз звярталіся даследчыкі,

Гарэцкі, і пісаць свае першыя творы пачаў пад уплывам рускай народніцкай літаратуры. І, вядома ж, на рускай мове. Словам, дзесьці га выйця для творчай самарэалізацыі мужыцкага сына Якуба Брайцава не было. І не толькі ў Брайцава. У гэтым плане ён вельмі цікавы верш у Васіля Зуенка:

*Раздарыла сыноў сваіх...
Дастаеўскі, Міцкевіч, Біруля...
З імі голас, і зрок, і слых
Адавала ў людзі матуля...*

*Раскідала зярняты свае...
Слыў чылііцам вучоным Дамейка...
Дзе, якія гнёзды вёі
Аж за трыдзець мораву зямелька?...*

*Нібы крык — авансэжны абрыў...
І каб маці ўтрапёна маўчала —
Гэтак голасна ў свет гаварыў
Швэрубовіч з Вільні — Качалаў.*

Забыты Брайцаў

сандр Трыфанавіч Твардоўскі!" І да канца ўрока, адступіўшы ад праграмы, чытаў вершы любімага паэта...

У той летні вечар мы заседзеліся ажно да трэціх пеўняў. Мой настаўнік шчодро частаваў мяне мёдам — ён быў выдатны пчаляр — і з захапленнем гаварыў пра літаратурную карту Прыбяседдзя. І я цалкам падзяляў ягонае захапленне. Ды і як не захапляцца! Мяркуйце самі: у Саматэвічах нарадзіўся Аркадзь Куляшоў, у Вялікім Бары — Іван Чыгрынаў, у Студзянцы — Аляксей Русеціч, у Мокрым — Масей Сяднёў, у Кляевічах — Леанід Левановіч, у Шарэйках — Міхась Губернатар, у Альшове — Пятро Прыходзька, у Высокім Барку (няхай сабе і Краснапольшчына, але ж рукой падаць!) — Аляксей Пысін...

Адносна гэткай ураджайнасці на літаратурныя таленты ў Аляксандра Іосіфавіча была свая тэорыя і ён з задавальненнем чытаваў "Геаграфію" Смоліча: "Касцюковічы ляжаць у найпрыгажэйшай мясцовасці пад Над Бясядзю".

— Так, зямля наша бедная, як кажучь, пясочак ды лясочак, але ж прыгажосць, прыгажосць якая! Яна не магла не разбудзіць чулае сэрца. Будзіла і будзе, павер, будзе будзіць! — гораха пераконваў стары апантаны філолаг. Хоць пераконваць мяне ў гэтым не было ніякай патрэбы — перакананы ім і ахрышчаны ў ягоную веру я быў даўно, яшчэ з таго незапланаванага ўрока літаратуры, калі ён чытаў Твардоўскага.

пра што сведчыць грунтоўны артыкул Геннадзя Кісялёва ў біябібліяграфічным даведніку "Беларускія пісьменнікі". Дарэчы, у свой час Яўхім Карскі ягоную аповесць з беларускага жыцця "Багачы" назваў таленавітым творам, а Максім Гарэцкі палічыў патрэбным урываць з яе ўключыць у сваю "Хрэстаматыю беларускае літаратуры", нягледзячы на тое, што напісана аповесць паруску. І ў гэтым няма нічога дзіўнага. Ва ўсім, што рабіў аўтар першай гісторыі нашай літаратуры, быў глыбокі сэнс. Вось як ацэньваў той час і тую сітуацыю, што складалася ў парэформеннай Беларусі сам Гарэцкі: "У канцы 80-х гадоў 19-га веку з'явілася прыкметнае ажыўленне беларускай думкі. З аднаго боку, пісьменнікі з каталіцка-панскай сферы, як Тапчэўскі, Абуховіч, А. Ельскі і інш., чуочы, як патроху слабне мёртвая пятля, накінутая Мураўёвым, пачалі хоць рукапісным спосабам, ды і болей і болей урабляць беларускі грунт, створаны Марцінкевічам, і рыхтаваць яго для натуральнай перадачы ў рукі людзей зусім новай школы. З другога боку, і маскоўскія пісьменнікі, родам беларусы, прыйшлі на сваю ніву і сталі рабіць тое, што ўжо даўно рабілі польскія пісьменнікі — родам беларусы; яны сталі працаваць над беларусазнаўствам і, між іншым, сваёй этнаграфічнай, філалагічнай, гістарычнай і падобнай работаю тварыць збіральны час у гісторыі роднай літаратуры. Сталі з'яўляцца паважныя апісанні беларускага быту і ў маскоўскай

*Хтосьці зблізу забыў... Хто здалёк...
І аднойчы маці сказала:
Ты збяры, прысаром іх, сыноч, —
І тады ў людзі выйшаў Купала.*

У 1889 годзе да Купалы было яшчэ далёка — сыну Дамініка Луцэвіча Януку

те, батюхна, несломак, людечки. А беларускімі прыказкамі і прыслоўямі шчодро перасыпана мова яго герояў: "Коли не пойдёси, то и святых продаси", "Ни с тыха, ни с лиха" ...

Словам, ні зблізку, ні здалёк у адрозненне ад блудных дзяцей Беларусі, Якуб Брайцаў не забываў, хто ён і адкуль ён. Пісьменнік заўсёды быў верным сынам сваёй зямлі і яна шчодро сілкавала яго самабытны талент.

Архіў Брайцава — яго ў ЦДАМЛІМ перадаў знакаміты вучоны, прафесар Маскоўскага медінстытута сын пісьменніка Васіль Якубавіч Брайцаў — уразіў сваім багаццем. Сярод мноства унікальных дакументаў мне трапілася найцікавейшае даследаванне вятрапіла са свой час гісторыка Ф. Н. Дамінікоўскага "Белоруссия в произведениях Я. Р. Брайцава". Дарэчы, на аснове яго ў 1947 годзе ў трэцім нумары часопіса "Беларусь" Дамінікоўскі змясціў артыкул "Письменник старой Беларуси". Азнаёміўшыся з ім, я вырашыў, што мне не варта зноўку вынаходзіць веласіпед. Паасобныя моманты гэтага даволі грунтоўнага (праўда, не без налёту тагачаснай сацыялогіі) даследавання, напісанага вопытнай рукой прафесіянала, думаецца, будуць цікавыя і нашаму чытачу:

"Скончыўшы пачатковую школу ў родным сяле і потым павятовае вучылішча ў Клімавічах, Брайцаў нейкі час працаваў у якасці памочніка пісара Забялышанскага павятовага ўпраўлення. Калі яму было 18 год, ён паехаў на Украіну на заробкі ў Трасцянец-Падольскі і там працаваў канторшчыкам на цукраварнай памешчыка Цярэшчанкі. У Трасцянец Брайцаў напісаў першае сваё апавяданне "Печать Каина" або "Дудалева лоза" (1884 год).

Праз два гады Брайцаў вярнуўся ў сваё сяло на прызыў у салдаты, але як старэйшы сын быў вызвалены ад службы. У хуткім часе па ўласнай ініцыятыве і наперакор бацьку, ён паехаў шукаць шчасця ў Маскву. Паехаў разам з нявестай — фельчарыцай мясцовай бальніцы. У дарозе, на паштовай станцыі Звянчатка (зараз у Клімавіцкім раёне на шашы Крычаў—Рослаў), адбылося іхняе выселле.

У Маскве Брайцаў пачаў працаваць у канторы вядомага купца-кветкавода Ф. Ф. Ноева і ў хуткім часе атрымаў пасаду бухгалтара. Адначасова ён узмоцнена вывучае рускую мастацкую літаратуру, займаецца ў Румянцаўскай бібліятэцы і піша вялікую аповесць "Богачи" (повесть из белорусской простонародной жизни), якая выйшла з друку ў 1889 годзе.

Адначасова Брайцаў піша шэраг іншых аповесцей: "Невдашечка Анюта" (1887 г.), у назве якой, каб адзначыць мясцовы каларыт, ужывае беларускае слова замест звычайнага "добра". "Сторожовка"

пачаў вывучаць кветкаводства, потым зрабіўся адвакатам і, нарэшце, рашыў адчыніць уласны кветкавы магазін. Аднак ён хутка прагарэў, страціў усе матэрыяльныя сродкі, сабраныя за доўгі час. У гэтыя гады памёр яго бацька, і пісьменнік у 1890 годзе паехаў на радзіму, у Забялышын.

...Якуб Раманавіч зрабіўся хадатаем за бяздольных бедакоў. Больш папулярнага чалавека не было ва ўсім Клімавіцкім павеце. Пасля 1917 года ён працуе спачатку сакратаром Забялышынскага валаснога, потым — Клімавіцкага павятовага выканкома, і, нарэшце, займае пасаду павятовага пракурора...

У 1925—26 гг. Якуб Раманавіч зноў пачаў займацца літаратурнай працай. Ён напісаў аповесць "Хозяин", друкаваў артыкулы ў "Крестьянской газете" і нават вершы. Быў прыняты ў члены Усерасійскага Саюза сялянскіх пісьменнікаў. Пісьменнік памёр у 1931 годзе ў Забялышанскай больніцы і быў пахаваны на явасковых могілках сярод сваіх аднавяскоўцаў, тыпы якіх выводзіў у сваіх творах".

● Магілу Брайцава я знайшоў даволі хутка і з гэтай прычыны нават трохи расчараваўся. Дарагой я ўяўляў, як буду доўга блукаць па старым забялышанскім кладзішчы, прадзірацца праз густыя калючыя маліннікі, перамагаючы спакую паласавацца спелымі ягадамі, распытваць пажылых забялышанцаў і ўдоставляць смакаваць родную ўсходне-магілёўскую гаворку. А ў сапраўднасці ўсё аказалася больш проста і праязічна. Варта было прайсці колькі крокаў ад магілы майго настаўніка, як я амаль адразу наткнуўся на акуратны, з густам зроблены помнік. Як толькі зірнуў на барэльеф, у памяці тут жа ўсплылі словы Нікіценкі: "Прыгожы быў чалавек..."

Прыгожым чалавекам застаўся Якуб Раманавіч і ва ўспамінах аднавяскоўцаў. Валянціна Аркадзьеўна Шаршнёва і Іван Ільч Зонтаў ахвотна паказалі мне хату Брайцава і Брайцава возера. Прыемна ўразіла, што забялышанцы не толькі шануюць памяць чалавека, але і чыталі ягоныя творы. Пагаварылі пра "Няўдашечку Анюту", згадалі "Бадылёву лазу" і раман пра высакароднага разбойніка Алеса Савіцкага "Сярод балот і лясоў". Аказваецца, пры мясцовай школе ёсць музей пісьменніка, і там можна ўзяць копіі рукапісаў.

— Справядлівы быў чалавек, царства яму нябеснаму! Мужыцкі аблакат...

— Во таму і раскулачылі, што справядлівы!

— Як жа было не раскулачыць — цвяты ж разводзіў...

— Пра дзядоў ды прадзедаў нашых

— Слухай, усіх я, здаецца, памянуў, а свайго найбліжэйшага земляка забыў, Якуба Брайцава забыў... Гэта ж ты хлопец бялынкавіцкі, а мы з ім — забялышанскія! — скалambuрыў настаўнік. І тут жа дапытліва паглядзеў мне ў вочы: “А што ты ведаеш пра Брайцава?” І мне давялося густа пачырванець, як некалі чырванеў на ягоных уроках — пра Брайцава я не ведаў нічога.

— Забылі Брайцава, — сумна ўздыхнуў Нікіценка, — зусім забылі, а шкада: прыгожы быў чалавек!

Тым вечарам, а дакладней, той ноччу, мы

народніцкай белетрыстыцы, як, да прыкладу, “Багачы” Брайцава, аповесць з беларускага народнага жыцця (1889 г.)”.

Дык вось, на думку М. Гарэцкага, Якуб Брайцаў належаў да тых пісьменнікаў, якія тварылі **збіральны час** і тым самым рыхтавалі грунт для беларускага Адраджэння. Зразумела, што па сваім сацыяльным паходжанні Брайцаў быў далёкі ад “каталіцка-панскай сферы” і ў тым, што ён пісаў на расійскай мове, не малое значэнне мела геаграфія: нарадзіўся Якуб Раманавіч на самым усходзе Магілёўшчыны, як і сам

было ўсяго толькі сем гадоў, а да Багушчынскай “Дудкі беларускай” трэба было жыць яшчэ тры гады.

Так, Якуб Брайцаў пісаў па-руску, але пісаў на беларускім матэрыяле. І гэты матэрыял ведаў дасканала. Ён першым у літаратуры паказаў нялёгкае жыццё ўсходняй беларускай парэформеннай вёскі і стварыў яркія тыпы яе прадстаўнікоў. Чытаючы ягоныя творы, штотараз спатыкаешся на такія наскія слоўцы, як **бульба, ланцуг, крушня, сведка, туга**, з асалодай смакуеш знаёмыя з маленства дыялектызмы **ряту**

чынага рускага “неудачница”, “Старая деревня” і другія, якія апісваюць побыт і тыпы роднага сяла і павятовага горада Клімавічы ў 1870-х гадах.

Набыўшы грошы праз службу і выданне “Богачей”, Якуб Раманавіч аказаў матэрыяльную дапамогу сваім братам, якіх выпісаў з глухога кутка Беларусі і даў ім вышэйшую адукацыю.

Дзейнасць бухгалтара яго незадавальняла. Ён пазнаёміўся з рускімі пісьменнікамі, наведваў Льва Талстога, які зрабіў пэўны ўплыў на фарміраванне яго філасофскага светапогляду. Разам з гэтым пісьменнік

пісаў ды нешта тых кніжак нідзе не відаць... Наконт кніжак нічога суцэльнага землякам Якуба Раманавіча я, на жаль, сказаць не мог — на той час яшчэ не ведаў, што выдавецтва “Беларускі кнігазбор” плануе выдаць том ягонай прозы “Сярод балот і лясоў”.

Слухаючы зычлівых забялышанцаў, я радасна падумаў, што вяду размову з нашчадкамі герояў Якуба Брайцава, якіх ён шчыра любіў і выводзіў у людзі, быў іхнім песняром і адвакатам.

Алесь ПІСЬМЯНКОЎ

Пісьмянкоў, А. Забыты Брайцаў : [пра творчасць пісьменніка Я. Р. Брайцава, ураджэнца Хоцімскага раёна] / Алесь Пісьмянкоў // Літаратура і Мастацтва. — 1999. — 26 лютага. — С. 14–15.